

Katya Issa

(Bulgaria, Sofia, University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy)

Language as a Means of Education During the 10-Year Adaptation Period of Refugees in the Bulgarian Society and School

Abstract: The first part of the paper traces the problems of the refugees staying in our country and the state policy regarding their integration into our society for a 10-year period (2013–2023). Even after this period, the question of whether Bulgarians are ready for a dialogue with the refugees and whether the refugees are ready for a dialogue with us remains relevant.

The second part comments on the role of the Bulgarian school, the education offered to school-aged refugees remaining in Bulgaria and the perspectives to Bulgarian studies regarding their linguistic and socio-cultural adaptation.

Keywords: refugees, migration, integration, language policy, worldview

Катя Исса

(България, София, Университет по архитектура, строителство и геодезия)

Езикът като средство за образование в периода на 10-годишна адаптация на бежанците в българското общество и училище

Новата 2024-а година настъпи с частичното приемане на България в Шенген на фона на ескалацията на проблема с миграцията. „Мигрантските“ проблеми се поставят във всички политически дебати и засягат бежанците от юг, транзитно преминаващи през нашата страна по пътя към вътрешността на Европа. Основният въпрос „Ще съумеем ли да опазим южната граница на ЕС като не допускаме преминаването на нелегални мигранти?“, освен че вмения вина в колективната ни психология, влече след себе си вторични въпроси. Как ще я опазим – с нова ограда (по-висока) или с нова охрана (чуждестранна)? Как да докажем на австрийците, че ние сме част от Съюза, а не нает от него охранител, в чиято надеждност доверието не е голямо? Какво е правното основание за новото споразумение, което подписахме като условие за влизането ни в Шенген? В него се повтарят изискванията от Дъблинското споразумение, което ние стриктно спазваме, но понеже нямаме високо самочувствие като другите европейци, сме съгласни да дублираме документ, който поставя ясни изисквания, и да го подпишем отново. Сякаш признаваме, че не изпълняваме, не разбираме предишния документ и не спазваме собствените си (европейски) закони. С познатото неизкоренимо усещане за национален недостиг ние отново се поставяме в позицията на хора, на които има защо да не им се вярва.¹ Попълването на работни места, на което се надяваше Европа, не се осъществи, дори претърпя провал. Българинът обаче не би дръзнал да обвини за подобен провал европейските политики, проведени от центъра на нашия континент. Той обвинява мигрантите по закона на вълновата теория, тъй като те са периферия, отдалечена вертикално надолу, а той се стреми към Шенген, поставен най-отгоре на стълбицата на престижа.² Миграцията е важна за преодоляване на демографския проблем на всички европейски държави, но това

¹ Не смеем да кажем например, че не ние отворихме „кутията на Пандора“ с политиката на „отворените врати“ за прием на бежанците през турската граница, а Германия.

² Всъщност, броят на бежанците не е толкова голям. Според статистиката мигрантите в Европа са три и половина милиона на година. От тях два и половина са законни. За сравнение, мигрантите в САЩ са седем милиона на година.

българинът няма как да прозре. Той се интересува от непосредствените последици: Колко от преминалите през западната ни граница и достигнали до Австрия ще ни бъдат върнати? Говори се за шест хиляди. Но те се оказват транзитни и в Австрия, продължават пътя си към Германия, Италия, Франция, Испания. Малко хора у нас знаят, че процедурата по връщане на мигранти е ангажимент на страната, която ги връща, и че Австрия е върнала не шест хиляди, а 113 души. Това е нормално – и тя спазва законите и знае, че след шест месеца мигрантите, ако въобще са останали или колкото са останали на територията ѝ, не подлежат на връщане. В България всеобщата нагласа към бежанците остава трайно полюсно противоположна. От една страна ние категорично не ги искаме тук. От друга страна се възмушаваме, че повечето от настанените в центровете не се задържат в България повече от няколко месеца, следователно – стремят се към живот, за който и ние мечтаем. Отношението, което ние имаме към мигрантите, е идентично с тяхното отношение към нас.

Противоречието с предварителните очаквания на бежанците за България като европейска страна, липсата на условия за интеграция и ниския жизнен стандарт, отношението на властите и обществото водят до редица предизвикателства, които в крайна сметка ги принуждават да продължат движението си към други страни от ЕС. Дори и да останат в страната, трудно биха се адаптирали (Еролова/Erolova 2017: 343).

Негативното отношение към бежанците, изведено на преден план и към днешна дата, пречи на правилната ни преценка на ситуацията и създава проблеми както на бежанците, така и на самите нас.

Целите на настоящето изложение са две.

Първата – да проследи интеграцията на получилите бежански статут в страната ни през последните 10 години. От краткия обзор на ситуацията през последните 10 дена става ясно, че нищо в обществото ни не се е променило, сякаш календарът е сгрешен и започва не 2024-а, а 2014-а година. Така нареченият бежански проблем след 2013-а г. постави пред общественото внимание същите като днешните важни въпроси относно готовността и капацитета на държавните институции, коректността на политическото говорене, и изобщо хигиената на говорене в публичното пространство, и доразви в периода от 2013-а до 2023-а г. стереотипите спрямо етническия и религиозния друг (Данова и др./Danova et al 1995; Саид/Said 1999; Исса/Issa 2011a, 2015a, 2017b). Така чрез различни етнокултурни, социални и религиозни граници хората от Близкия изток бяха противопоставени на българите като европейци.

Когато бежанците заприиждаха от южната ни граница, новата ни (нова тогава, току-що станала европейска) колективна психология се снабди с нови страхове относно езикова смърт и загуба на културна идентичност. Уплашихме се да не ни нападнат, окрадат, убият, насилят, но най-вече да не ни претопят. В публичното пространство бежанците бяха наречени убийци, терористи и канибали; по улиците се сформираха расистки групи, които да ни пазят от тях. Започнахме да ги гоним от всички предоставени им за убежище локации. Първо беше Телиш, после Розово, след това Калище.

Социално-икономическата мотивация за развитието на негативната стереотипия спрямо търсещите убежище в България е [*беше за дълъг период*] породена най-вече от тиражираната информация от медиите за това *колко плаща държавата* (курсивът мой) за издръжка на един бежанец (най-разпространената цифра е 1300 лв. за месец), достоверността на която е под въпрос (Еролова/Erolova 2017: 341).

В началото на изследвания период тон на негативните внушения дават ангажираните институционално с грижата за бежанците личности. Според изказване на Николай Чирпанлиев, тогавашния председател на ДАБ:

Бежанците са като ромите, те са сегрегирани и не искат да учат български език..., Богатите бежанци искат да отидат в Швейцария, Германия и Швеция и други европейски държави, а при нас остават само кюрдите, които са много по-зле от нашите цигани (www.dnevnik.bg/bulgaria/2014/11/23/2424715_chirpanliev_v_bulgariia_ot_bejancite_ostavat_samo/; посетен на 12.12.2016 г.).

През лятото на 2013 г., Европейският парламент приема Регламент №604/2013, известен като Дъблин III.³ Той е насочен към установяване на критериите и механизмите за определяне на реда за предоставяне на международна закрила на лице от трета страна от компетентната страна членка на ЕС. По същество целта на новия акт е да засили общата европейска политика в предоставянето на международна защита, а България, видно от множество доклади на различни международни и национални неправителствени организации, съдържащи данни за нехуманно отношение към бежанците, търпи критика от наблюдаващите европейски институции. Очевидно, такава оценка ни zlepоставя пред европейците и затова представлява проблем.

С решаването на проблема е натоварена (и прекомерно упълномощена) Държавната агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет (МС). Тя, като водеща институция, поема отговорността да се справи със ситуацията, подпомагана от Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), Министерството на образованието, младежта и науката (МОМН), МТСП – Агенцията за социално подпомагане (МТСП – АСП), БЧК, Българския съвет за бежанци и мигранти (БСБМ), Съвета на жените бежанки в България (СЖББ), Асоциацията за интеграция на бежанци и мигранти (АИБМ), Каритас – България, Българския хелзинкски комитет (БХК) и др. Финансирането в рамките на утвърдения бюджет на ДАБ при МС за съответната година се извършва със средства от Европейския бежански фонд на новопризнатите бежанци за период до 1 година след предоставянето на статут. Данните, които се изнасят от Агенцията в интернет, трябва да са удовлетворителни за европейските ни партньори. Според тях всеки чужденец в Република България, получил статут на бежанец или хуманитарен статут, до една година от придобиването му може да получи финансова помощ за жилищно настаняване, социално подпомагане, здравно осигуряване, обучение по български език, социална ориентация и културна адаптация, професионално обучение, преводачески услуги и съдействие за реализиране на основни права и възможности. Нито една от посочените заявки не се реализира на практика. Въпреки новооткритите центрове за настаняване към ДАБ и увеличения персонал, ръководството продължава да не работи в посока интеграция, а целенасочено манипулира общественото мнение и оказва силно влияние върху българското общество като затвърждава трайно силни негативни нагласи.

На 20 ноември 2013 г. на съвещание на Консултативния съвет по национална сигурност министърът на вътрешните работи Светлин Йовчев представя доклад, в който заплашва, че увеличаващият се миграционен натиск е сред най-сериозните предизвикателства пред националната сигурност на България.

Кризата в Близкия изток – заявява той – генерира следните актуални заплахи: Хуманитарна криза, която се поражда от обстоятелствата, че нашата страна може да не е в състояние да гарантира живота, здравето и грижите за голям брой търсещи

³ Дъблинското споразумение е подписано от България през 2007 г. с влизането на страната в ЕС. Става дума за второто – от 1997 г., а третото, за което се говори тук, е отново подкрепено от българското правителство през 2013 г.

закрила чужди граждани. Увеличаване на здравните рискове чрез евентуално възникване и развитие на вирусни заболявания и епидемии, включително и такива, неспецифични за територията на страната. Навлизане на лица, изповядващи радикални и екстремистки идеи, както и членове, и симпатизанти на различни терористични организации или представители на международната организирана престъпност. Напрежение с местното население и провокиране на ксенофобски настроения. Наличие на голям брой чужди граждани, които не могат да се интегрират в обществото, да се грижат за себе си и своите семейства и без принос към социалните системи. Повишаване на криминалната престъпност. Застрашени публични финанси във връзка със значителните допълнителни разходи за много различни дейности, свързани с грижата за имигрантите, приемането им и настаняване в съответните домове и центрове, което следва да се осъществява с многократно увеличен капацитет на компетентните институции, както и използване на допълнителни сили и средства за охрана, в това число и на държавната граница (www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2463407; посетен на 23.04.2015 г.).

На редица високохуманни съвещания и конференции перманентно се анализира националното законодателство и международните ангажименти на Р България, важни според „Конвенцията на Съвета на Европа“; приемат се посетители, например Представителството на Върховния комисар за бежанците на ООН в България. То, заедно с Българския съвет за бежанци и мигранти, организира провеждането на кръгла маса на 3 декември 2013 г. и отчита „Изпълнение през 2013 г. на Националната програма за интеграция на бежанците в Република България 2011 – 2013“. Анализира се политиката и практиката на достъпа до пазара на труда и трудовата заетост на бежанците и лицата с хуманитарен статут в България, грижата за бежанците в неравностойно положение, за жилищното им настаняване и, разбира се, за обучението по български език. Част от програмата гласи:

Включването на бежанците в образователната система на Република България е важно условие за тяхната успешна интеграция в страната. Неразделна част от мерките за подобряване на достъпа до образование са дейностите по изучаване на български език, социално и културно ориентиране (<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=667>. Посетен на 22.04.2016 г.).

В изпълнение на тези мерки, вместо да покани учители по български език, ДАБ сформира курсове за дообучаване на специалисти: психолози, социални работници, полицаи – служители, които да укротят евентуалната ескалация на напрежение, каквото се предвижда да има. Обучаваните, бидейки специалисти в своите области, се командироваха, за да се усъвършенстват като усмирители на напрежението в сложни ситуации, преди такива да са възникнали. За да работят с бежанци обаче, на тях им трябваша преводачи, но професионалните преводачи от и на арабски в България се броят на пръсти. Т.е. обучените не практикуваха наученото и единствената полза от това бе за собственото им усъвършенстване. Очевидно, парите от обществените поръчки не достигат за всички, затова ръководството на ДАБ не предлага участие на българисти. Или тяхната намеса изглежда ненужна (сред ръководните кадри се вмъкваша личности, чийто интелект достига до извода, че щом той самият говори български, значи това е лесно за всички), или такава (на българистите) намеса, единствено полезна, би имала успех и с това би провалила манипулативните стратегии на друга част от ръководството, отличаваща се с интелект, достатъчен за манипулация измама – „ние им предлагаме, но те не искат“ – но твърде лекомислено подценяваща интелекта на обикновения българин.

След края на първата учебна година ДАБ плахо призна провала си. В интервю за в. „Монитор“ от 23.07.2014 г. председателят на ДАБ Николай Чирпанлиев заявява, че има вероятност през есента децата бежанци да не могат да посещават училище, тъй като няма да бъдат отпуснати средства за обучението им. Въпреки това, и за тези от тях, които решават да се запишат със собствени средства, съществува изискване за владеене на български език, което включва успешно завършен курс в ДАБ по програма, съгласувана с Наредба №3 от 2000 г. на МОН. В началото на учебната година вместо нова програма⁴, или система, или училище, си построихме ограда.

Телената ограда, изградена през 2014 г. на границата с Турция, целяща да насърчи влизането на търсещите убежище през официалните гранични пунктове, е индикатор за провежданата политика, която е отразена и от международните организации. През януари 2014 г. ВКБООН призовава държавите, участващи в Дъблинското споразумение, временно да спрат връщането на хората, търсещи убежище, с регистрация в България, заради липсата на хуманно отношение. Наред с убийството на афганец, преминал на българска територия, в международното публично пространство стават известни и над 100 случая на хора от Афганистан, Ирак и Сирия, жертви на полицейско насилие и рекет в центровете за задържане на МВР, предимно в района на българо-турската граница през 2015 г. Те са регистрирани от Центъра за човешки права в Белград, Сърбия, и обобщени в доклад на международната организация ОКСФAM от ноември 2015 г. Интервютата с пострадалите са осъществени в сръбското гранично селище Димитровград, където ежедневно около 200 души преминават от България (Еролова/Erolova 2017: 335-336).

Международният отзвук от нашата нетолерантност не достигна до масовата общественост, но достигна информация за нежеланието на бежанците да учат български. Само месец след признанието на председателя пред „Монитор“ и само три седмици преди скандала в Ковачевци, на 24.08.2014 г., в новините на bTV беше съобщено, че децата на бежанците в България в по-голямата си част няма да посещават българско училище, защото не искат. От 520 бежанци в ученическа възраст едва 83 учели езика в центровете за временно настаняване. Естествено, зрителите не разбраха, че посоченият брой не е на бежанците, които имат статут и вече живеят в нашата страна, а на неполучилите още статут чужденци, настанени в центровете за временно пребиваване за по един-два месеца, чието оставане в България не е сигурно. В България има многократно повече прекъснали ученици и студенти със статут, които вече са се установили да живеят тук и които са преустановили отношенията си с центровете за временно настаняване. Българските зрители бяха уверени, че именно в тези центрове се създават условия за обучение на децата на бежанците. Те не разбраха, че там всъщност живеят само много малка част от тях, деца, чиито семейства чакат статут, след което напускат страната, и то не всички, а само онези, чиито родители нямат финансова възможност да вземат квартира. Беше съобщено, че за да се запишат в училище, децата на бежанците трябва предварително да знаят български език, а той се учи безплатно в центровете за временно пребиваване, но някак мимоходом бе пропуснато да се отбележи, че никой бежанец не може да припари до центъра, за да учи, или за каквото и да било друго, ако е на външен адрес или вече е със статут. Акцентът в последвалия новините репортаж беше поставен върху факта, че български език се предлага, но бежанците не били мотивирани да го учат. По телевизията показаха дома за временно настаняване в ЖК „Овча купел“ в София с

⁴ Програмата, по която в ДАБ се предлагаше обучение на чакащите статут, след който да заминат за трета страна, където естествено български език няма да им трябва, не събуди интерес, докато оставащите в България не можеха да запишат децата си на училище, дори ако имаха пари за това.

няколкото оборудвани на втория етаж стаи за обучение, но пропуснаха да кажат, че под тях се правят ваксините на пиращите бебета в лекарския кабинет, интервютата с натъпканите в коридора семейства; над тях са пренаселените спални помещения, а пред тях, под прозорците им, през ден се вика (заради скандали и побои) полиция. Всичко това не прилича на обстановка за обучение, но стая с чинове, столове и бяла дъска извиква лъжливата асоциация за положена грижа. Друг е въпросът дали е възможно за два месеца (максималния срок за пребиваване в дома) да се научи нашият труден език. Времето, за което се предлага обучение, въобще не беше коментирано. Беше изтъкнато обаче, от една пакистанка, която интервюираха, че бежанците, особено сирийските, не смятали, че българският език за тях е вариант, тъй като се надявали да отидат да живеят в Германия или Франция. Репортажът в предаването продължи с уверение, че условия за изучаване на нашия език има, че ДАБ осигурява на всяко дете достъп до часовете по български език, че МОН също работи активно върху мотивирането на децата бежанци да посещават училище, но с нежеланието на бежанците няма как да се пребори. В заключение, главният секретар на ДАБ при МС, Златко Александров, направи следното изявление, което отрича казаното от Чирпанлиев и доказва, че единият от двамата лъже:

Направляваме, подпомагаме всички, които искат да се включат в образователната система, които искат да се включат в българските училища. Причината не е в ангажиментите и във функциите, които ние изпълняваме, причината е по-дълбока... Религията им е такава.

Този намек за мюсюлмански фанатизъм даде на зрителя достатъчно основания за предубеденост, а тя продължи години наред чрез непрекъснато напомняне на българското общество, че неприемането от страна на бежанците на нашите ценности е по религиозни причини.

По този начин се осъществи подготовката за учебната 2014/2015 година. Опитите на живеещите в България бежанци да запишат децата си в училище започнаха да срещат яростна съпротива от страна на българските родители. Тогава представителите на ДАБ, усетили, че са прекрачили границата в стремежа си да отвратят хората едни от други, заеха полюсно противоположна позиция. Наложиха се да признаят очевидното, че някои все пак искат да учат. На 16.09.2014 г. Даниел Инджиев, директор на дирекция „Качество на процедурата за международна закрила“, увери зрителите на Нова телевизия в предаването „Здравей, България“, че страховете от зарази, въшки и малария, от които се опасяват родителите на българските деца, са безпочвени. Той заподозря политически елемент в Калище (председателите на ДАБ се сменяха на няколко месеца според политически ориентации и корисни подбуди, а не според свършена работа; всеки уволнен посвещаваше времето си на това да свали следовника си и по възможност да се върне). Инджиев спокойно negliжира основния проблем: че децата бежанци не знаят български език, че това е основателен мотив на българските родители да не ги искат, защото ще спъва учебния процес. Учителите ще трябва да преподават едновременно езика и всеки предмет на по-елементарно в езиково отношение ниво, а българските деца да буксуват в застои, вместо да напредват като връстниците си от други училища, където няма бежанци. Инджиев увери от екрана, че „децата са преминали курса на обучение по български език в ДАБ и имат основно ниво на владеене“, което според него е достатъчно. Даже авторитетно изтъкна, че за обучението по български език ДАБ активно участвала като водела разговори за подпомагане на учебния процес с МОН (Вж. novanews.povatv.bg/news/view/2014/09/16/86410/).

Такива разговори през тази и следващите учебни години най-често завършваха с изпращане по места на екипите от психолози и социални работници, за които стана дума, които трябваше да вразумяват/помиряват разгневените жители и обидените бежанци и

да внимават да не се изложим отново пред Европа с някой скандал. Работата, логично, не беше свършена, поради езиковата бариера между подпомагащите и подпомаганите, както и поради липсата на преводачи, ангажирани в кампусите, за да превеждат на интервюистите, занимаващи се с далеч по-важната работа по регистрацията на нови бежанци. От казаното дотук е съвсем ясно, че намеренията на институциите относно интеграцията на бежанците в България са само в полето на пожеланията.

Въпреки че формално България се ангажира да спазва обща Европейска политика в областта на убежището и бежанците и въпреки финансовите субсидии от Европейския бежански фонд, нейните реални неписани мерки целят да ограничат навлизането на хора, търсещи международна закрила, представяйки ги в очите на обществото като социалноикономическа тежест и заплаха за националната сигурност (Еролова/Erolova 2017: 336).

2015 година започна с изявление по новините (bTV, 06.01.2015 г.), че ни очаква дипломатически скандал, по данни на президента, ако не приемем обратно нелегално преминали в Западна Европа бежанци. Часове след това и Европа, и светът забравиха за нас. Кървавата касапница във Франция (терористичният акт в редакцията на сатиричното списание Charlie Hebdo) на 07.01.2015 г. (часове след изявлението на нашия президент) обезсмисли всички досегашни съмнения по отношение на бежанците. Атенатът във френската столица предизвика остра реакция от световната общественост и парижките площади се изпълниха с хора, излезли да защитят свободата на словото и правото на живот. Терористичният акт бе окачен като „европейски 11 септември“ и характеризан главно като посегателство към свободата на словото. У нас отново се завихри въпросът „Започва ли серия от терористични атентати и имат ли те почва сред бежанците у нас?“. На фона на чудовищното престъпление в сърцето на Европа всички опити за възприемане и всички призови за интеграция на бежанците в България станаха безполезни и наивни. Изводът, че самата Франция не е успяла да интегрира тези хора, засили реакциите на неприемане и убеждението, че те не заслужават да бъдат интегрирани.⁵

През цялата 2015 г. имаше почти ежедневно национално медийно отразяване на бежанската ситуация в България. Темата за обучението на децата на бежанците се счита за изчерпана и въобще не се дискутира. Обществото се информира за развоя на лични пикантни истории. Вкоренени и нови предразсъдьци се изтъкват като дадености, като причина за криминални прояви от средите на имигрантите. Набляга се на скандализиращи общественото мнение прояви, които периодично предизвикват и съчувствие, когато към представените в репортажите бежанци (те невинаги са престъпници, понякога са жертви) е проявена жестокост. Понякога в медиите дори се инициират благотворителни

⁵ Тук ще цитирам отзвука от едно мое интервю, от 10. 01. 2015 г., пред Дарик радио, веднага след кървавия атентат в Париж, който категорично осъдих, но използвах (за да покажа, че не всичко е черно или бяло) получилия повсеместно световно разпространение тогава цитат на Волтер: „Не съм съгласен с това, което казваш, но ще отстоявам правото ти да го казваш“. Никой не обърна внимание, но той не е „Чарли“. „Чарли“ е едната гледна точка. Волтер дава право и на другата. Всеки има право на отговор. Когато отговорът се дава с оръжие, няма победители. Умират хора. Само словото като *от*-говор дава обещание за живот и за бъдеще. Само ако *раз*-говорим бежанците, установили се у нас, можем да чуем и техния аргумент по всеки един проблем. Коментарите по мой адрес, които прочетох за интервюто в интернет, бяха жестоки. Естествено няма да цитирам как бях наречена. Аргументите срещу мене бяха повторение на западния стереотип за Изтока. Отнасяха се не за престъплението, а за всички араби и лично за мене като тяхна защитница. А аз само исках да разчетем правилно цитата на Волтер, да подострим моливите, които бяха простреляни във Франция на 07.01.2015 г. и да предадем на бежанците в България българското слово, да не преставаме да го преподаваме, да го проповядваме и да го завещаваме на всички. У нас има историческо и генетически заложено достойнство. Ние сме го забравили. Езикът го помни.

дейности, като събиране на дрехи, храна и предмети от първа необходимост. Показват се български семейства, които също помагат с каквото могат. Но общата нагласа към търсещите убежище остава негативна. През всичките години между 2013-а и 2023-а промените не са големи нито в нагласите на хората, нито в дейностите на институциите. Отминаха първоначалните ескалации, при които някои правеха проверка на документите на пресичащите Львов мост в София мургави хора, без да имат право на това. Отшумяха дори вълненията от историите за унижителните „свински опашки“, с които някои „патриоти“ се гавреха като завързваха бежанците безнаказано. Неусетно през последните години се утвърди нова „професия – каналджия“. Въпреки смразяващите от ужас картини на смърт от задушаване, предизвикващи моментно съчувствие към пострадалите, търпимостта към престъпната дейност на каналджиите от страна на обществото ни показва, че българите вече не се вълнуват от бежанците, защото те и без това не остават у нас. Ескалацията и емоцията изчезнаха.

Обучението по български език през изследваните 10 години, до края на периода и до днес, се извършва (често на доброволни начала) от неправителствените организации („Каритас“ и БЧК). Те създадоха, доколкото това е възможно и за колкото хора е възможно, обучение по български език в курсове за бежанци. Такива бяха организирани за кратко дори в Централния софийски затвор, което впрочем беше по-добро място за обучение, в сравнение с предлаганото от ДАБ, и единственото, където обучаваните имат, за разлика от обучаваните в ДАБ, сериозна мотивация за изучаване на езика, защото това гарантира възможности за предсрочно освобождаване (Исса/Issa 2016). Бяха направени (от представители на научната общност – социолози, етнологзи, историци) и теоретични анализи или експериментални проучвания на положението на бежанците. Моята работа беше посветена на психо- и социолингвистични тълкувания на стереотипията (Исса/Issa 2011б, 2017б, 2017в, 2017г), но най-вече на езиковедски изследвания с предложения за учебни материали и методи за преподаване на езика ни на бежанци (Исса/Issa 2014а, 2014б, 2014в, 2015а, 2015б, 2015в, 2018). Всички лингвистични разработки по темата обаче по традиция представят езика в основната му функция: като средство за комуникация. По отношение на изследвания период обаче, преподаването на българския език като чужд, което познаваме от университета, частните школи и курсовете, не е достатъчно, не и за покриване на критериите за образованост.

След като и народът ни, и бежанците посвикнаха със ситуацията, на преден план излезе въпросът не само за диалог, за комуникация, но и за начините за огромяване на миграционните общности. Тъй като след получаване на статут за бежанците никой не се грижи, те правят и невъзможното, за да приемат децата им в българското училище. Дори да са посетили курсовете на „Каритас“, БЧК или друга НПО, дори да са ходили при частни учители или да са научили разговорния език от общуването си с български деца, учениците се сблъскват с много предизвикателства. В българското училище те трябва да държат през годината (когато са готови, но в рамките на учебната година) приравнителни изпити по български език и литература по програмата за предишния клас. Научаването на езика ни на ниво да се разбират Христо Ботев и Иван Вазов, Алеко Константинов и Пейо Яворов, Елин Пелин и Йордан Йовков (ако са осмокласници например, защото споменатите автори се изучават в седми клас), си остава тяхна грижа. Задачата, успоредна на задачите по български език и литература за осми клас, както и по другите предмети през годината, е непосилна за повечето деца бежанци. Съвсем ясно е, че това е индивидуално справяне със ситуацията. ДАБ не може да разреши проблемите, защото няма нужната компетентност как да го направи, нужните кадри, с които да го направи и, бих казала, нужната готовност да сподели отговорността си с друга, по-надеждна по отношение на преподаването на българския език като чужд, институция.

Моята *втора цел* в това изложение е да представя езика като средство за образование, необходим за вписването на учениците бежанци в нашето училище. Затова ще разгледам:

перспективите на българистиката относно езиковата интеграция на бежанците, водена от дълбоките си убеждения, първо: че само ако научат нашия език, бежанците имат шанс да се реализират в нашата страна; и второ: че само българистите могат и трябва да предложат плановата стратегия на държавата, определяща пътя за усвояване на езика ни от онези бежанци, които остават дългосрочно, избрали България за свой нов дом.

Въпреки насадените традиционно представи, подкрепяни административно и институционално, според които от научната общност съвет никой не приема, а езиковедските ни трудове често плуват в море от самоцелност, мисля, че по отношение на ограмотяването на бежанците може да има и практическа полза от нас.⁶

През 2013 година аз започнах работа в ДАБ при МС като преводачка от и на арабски език. По този начин неволно бях избрала страна, на която не исках да бъда. Позволих си да представя пред ръководството предложение, съобразено с описани на лист хартия „Приоритети на езиковата политика“.

В него поясних, че всяка държава се стреми на цялата ѝ територия да функционира един официален език. Това е първият приоритет на езиковата политика. Политиката на нашите управници обаче в този момент се беше обърнала към четирите на брой арабски училища в София, чието ниво е твърде ниско. Това спъва допълнително (дори нивото им да не беше ниско) интеграцията на арабските деца, растящи тук. То би попречило на тяхната информираност, на усвояването на нашите културни образци и социален опит. Иначе, на думи, българският език в речите на министри и председатели, както и на моите преки началници, минаваше за приоритет. По-късно като задължително условие за достъп до финансово подпомагане (тази информация се появи в документите на ДАБ през 2016-а) беше посочено участието на новопризнатите бежанци в курсове за изучаване на български език (имат се предвид курсовете на НПО, своите импровизирани стаи ДАБ още през 2015-а закриха), социално ориентиране или професионално обучение. Качеството на обучение на някакъв занаят чрез подобни откъслечни занимания поради кратките и епизодични посещения няма да коментирам.

Преподаването на езика на страна, в която живеят бежанци, не е ново явление, в Европа е бурно дискутирано, но нашето езикознание не се включи в дебатите, засягащи нашите бежанци. Ние чакахме, изглежда, англоезичните автори да си избистрят концепциите и тогава да започнем да ги цитираме и пренаписваме. И до днес коментираме „Общата европейска езикова рамка“, Европейското езиково портфолио, обясняваме термини като мултилингвизъм и плурилингвизъм, в съзвучие с декларираните от управляващите ни добри намерения. Само че положението на бежанците в България беше такова, че никакъв плурилингвизъм (не сме в Канада, нито във Франция, Швейцария, Германия) не

⁶ Може би от невежество в началото на периода ръководителите на ДАБ при МС се обърнаха за помощ към арабистите, което е, меко казано, безсмислено. Арабистите могат да помогнат единствено с малкото на брой качествени преводачи (а не е възможно до всеки бежанец да се постави преводач) и с многото на брой провеждани изпити за смяна, назначаване и преназначаване на преводачи без дипломи и без опит в ДАБ при МС. Без да са специалисти по методика на преподаване на български език като чужд, арабистите биха могли да обучават най-много една част от децата на бежанците, на арабски, но и това е невъзможно поради огромния брой на сирийските и другите арабски бежанци. Едно, че преподавателите по арабски са много малко; и друго, по-важно, че е недопустимо в нашата страна да разширяваме образоването на подрастващите на друг език, вместо на български.

може да интегрира тълпите от боси хора, прекрачващи южната ни граница пеша, с надеждата да бъдат заловени от нашата полиция и спасени от гладна смърт. Разбира се, най-важно е те да бъдат нахранени, ваксинирани и подслонени. Въпреки невероятния хаос, в извършването на тези дейности все пак се достигаше до някакъв краен етап. След това бежанците, които остават, се вливат в обществото ни и стават нашенци. И започват да спазват и да нарушават нашите закони.

Един от нашите закони е за задължително училищно образование. Децата би трябвало да посещават училище, а родителите им да подлежат на санкции, ако не спазват закона. Вместо това в ДАБ приемаха всякакви странни предложения, но само за да се оправдаят финансовите отчети на годишните отчетни събрания на партниращите си институции. Те коментираха помежду си и с мене проекти, в които се смесваха безразборно методически практики и в тях отчитащите се се позоваваха безкритично на европейски политики, но се пренебрегваше (а това е втората най-важна задача, вторият приоритет на езиковата политика) планирането на учебния процес на територията на цялата страна. Щом децата на бежанците не знаят официалния език – осмелих се да предложа аз – да имат една година подготвителен езиков курс. Това се разбира от само себе си и не е трудно, нито скъпо, за да се осъществи.⁷

Обучението на бежанците по български език за чужденци трябва да бъде предварително планирано. В Народното събрание да се обърне сериозно внимание на езиковата политика и на задачите на филологията. Успешното им интегриране е сред конкретните моментни нужди на обществото. А то може да се осъществи само и единствено чрез относително единна методология, която отговаря на актуалните нужди на държавата. Само така можем да намалим броя на потенциалните престъпници от средите на неграмотните бежански общности и да говорим за съвременен филологически проект. Повярвах, че и ние можем да отговорим веднъж, обединени от единодействие и единонасоченост, на потребностите на деня.

Ако участниците в представените тогава пред ДАБ проекти (такива се появяват и до днес в социалните мрежи) бяха разбрали за моите тревоги, навярно много щяха да се смутят. Те (кой знае защо анонимно) продължават да предлагат в интернет програми за обучение на бежанците. За съжаление ЕС финансира някои от тези програми, после се отчитат резултатите, но не от обучението, а от целесъобразността на програмата, чието практическо приложение се заявява за неясното бъдеще, а самите бежанци никога не узнават за нея. „Програма“ имаха и от ДАБ, в която те обещаваха прилагане на мерки за интеграция на непълнолетни и малолетни бежанци, включващи заплащане на такса за детска градина, целева месечна помощ за деца, посещаващи български общински и държавни училища, допълнително обучение по български език и т.н. Моята теза е, че децата на бежанците, които трябва по закон да посещават нашите държавни училища, имат нужда не от допълнително, а от предварително обучение по български език. Иначе не ги

⁷ Имаме достатъчно преподаватели, добре подготвени езиковеди, някои от тях безработни, други – отдадени на напъните си на стари години да се преквалифицират и да преподават английски. Всъщност някои добре се ориентират какво е „търсенето“ и предлагат да се възползват от „предлагането“ на някоя европейска институция, готова да финансира проект за обучение на бежанци. Те кандидатстват по тези проекти, опитват се да впечатлят платежоспособни фондации и се надяват най-после и нашият труд да бъде подобаващо оценен. За съжаление европейските фондации са много взискателни, изискват точно обяснение за предлаганата методика, за това как ще процедираме и за всеки лев, който ще похарчим. Не че е лошо да поискаме заслужена отплата за своя труд. Напротив, това е задължително. Моите страхове са свързани с това да не се вкопаем за пореден път в превърнатата в навик на филолозите самоцелност, без да потърсим, защото така сме свикнали, каквото и да било практическо приложение на наличните си знания.

приемат в кварталните училища.⁸ Определих това изискване, практикувано успешно при чуждестранните студенти, като третия приоритет на езиковата политика.

Понеже никой не ми обърна внимание, изготвих и

Програма

1. Училището за бежанците в ученическа възраст да не бъде пожелателно, нито обучението по български език да е допълнително, нито да се насърчава желанието за обучение чрез обещания за привилегии, а да бъде задължително, както е по закон за българските деца.
2. До първи септември получилият статут през съответната година бежанци да са длъжни да запишат децата си в българско училище и да вземат документ за това, подобно на документа за адресните регистрации, без който не биха си получили личните документи.
3. Училищата в квартала, в който са взели адресна регистрация да нямат право да откажат записване под никакъв предлог, включително и този, че нямат места, тъй като записването е в съответната година, но обучението ще започне в следващата.
4. Броят на записаните се за следващата година във всяко училище да се докладва в МОН от самото училище с обяснение в кой клас ще бъде след една година детето. Въз основа на тази информация да се сформират сборни групи, включващи всички записани от съседни квартали в столицата или за целия град, ако е малък, в които да има три възрастови групи (от 1-и до 4-и, от 5-ти до 8-и и от 9-и до 12-и клас), които през съответната година да учат общ български език, подобно на чуждестранните студенти от подготвителен курс, а през следващата година да се върнат там, където през изминалата година са записани.
5. Обучението да се извършва в едно от училищата, в които са записани бъдещите ученици. (Това е напълно възможно. Неизползван сграден фонд има всяко българско училище, търсещи работа българисти, специализирани в преподаването на български език като чужд – също).
6. При завръщането на учениците в училището, в което ще продължат образованието си, те да полагат изпит, за да стане ясно дали ще успеят да продължат образованието си ако не с равен, то с приблизителен старт като българските ученици.
7. Същото да се направи за бежанците студенти, прекъснали внезапно образованието си – включване в подготвителните курсове на съответните наши университети (ако те бъдат освободени от годишна такса в подготвителния курс, това би било наистина стимул и не би утежило почти с нищо бюджета на българските университети, тъй като подготвителните курсове са и без това непълни, а в редовния прием остават незаети много места) и продължаване на образованието им след това, след полагане на изпит за ниво за владеене на български език, в курса, в който са били в страната си.

⁸ Тоест, ДАБ предлага помощи на онези, които ходят на училище и допълнително обучение за тях по български език, знаейки много добре, че такива хора няма. Учениците не могат да тръгнат на училище, без да знаят български език, следователно – или няма да тръгнат и няма да получат помощи, или нямат нужда от допълнително обучение, щом знаят езика. Парадоксално, но факт...

8. Картината на света, особено за малките ученици, да бъде българска. Бежанците в нашата страна търсят дом, в който да останат. Ако предложим образование на децата им, което да използва в началото методиката на преподаване на българския език като чужд, а после ги обучаваме по другите предмети на български, те много бързо ще се смесят с българските деца. Картината на света, която е в начален стадий на оформяне, за едните и за другите ще бъде еднаква. Езиковата картина на света се разполага в специфична концептосфера, което помага за разкриване на природата както на езика, така и на мисълта. В тази картина е шрихован манталитетът на народа, моралните норми, етническите убеждения, социалното поведение. За децата на бежанците, които пораснат тук, всички следващи шрихи върху картината ще бъдат български. Така целите им семейства и цялата им общност ще се приобщи безпроблемно към нашия свят.

Ако ДАБ беше взела такова решение, то можеше да се изпълни без специално обучение на учители, защото специалисти по български език ние имаме. Можеше да се осигури планово изучаване на български език, поне от децата. Бежанците трябва да знаят, че езикът ще служи на децата им преди всичко като средство за образование, а не само за комуникация. Мотивът, доказващ желанието им за приобщаване към нашата култура, се определя от факта, че са избрали България за свое убежище. Усвояването на българския език прави възможен стремежа на чужденеца за интегриране в новото общество чрез непосредственото му запознаване с нашата култура, което включва обучаващия аспект. Пребиваването на цели семейства в неродна социокултурна среда им създава огромни проблеми от всякакво естество, а осигуряването на образование за децата им предполага висока степен на културна осъзнатост благодарение на възможността за вписаност в нашата културна ситуация, която съответства на дефиницията за межкултурната комуникация. Така сред основните фактори за стимулиране на адаптацията на бежанците към България, се откроява убеждението в практическата необходимост от нашия език за успешната им интеграция в нашето общество.

Програмата ми не се хареса на ръководството на ДАБ и от следващия ден аз вече не работех за тях. Не бях допусната дори да вляза в сградата, а уведомена за прекратяването на договора ми от портиера. След известно време и председателят беше уволнен. Върна се, по стара традиция, бившият председател, уволнен преди това, два дена, след като ме беше наел. С надеждата да ме помни, се срещнах с него и му представих програмата си. Той каза да забравя за нея и ми предложи веднага да ме върне на работа като преводачка. Веднага отказах. След време предложих програмата на една конференция (Исса/Issa 2017a). Колегите я нарекоха „предизвикателство“.

На това предизвикателство можем да отговорим и днес, в трудните години на войни и конфликти, без да чакаме да ни попитат. Институциите не ни обръщат внимание, но това не оправдава мълчанието ни. Трябва да проведем собствена езикова политика, достойна за глобализиращия се свят. В нея трябва да включим съвременен и методологически издържано описание на настоящото състояние на българския език и конкретни предложения за преподаването му на бежанците като втори език. Трябва да разработим политики за постигане на по-висока езикова грамотност сред бежанците в училище. Да създадем сред общата публика интерес и чувствителност към езиковите проблеми на цялото общество, от което бежанците са вече неразделна част. Темите, които се разработват от българските лингвисти, да са свързани със задачата да се запази и утвърди българската национална идентичност в културното и езиковото разнообразие на Европа и света. Това би повишило и нашия, на езиковедите, обществен авторитет. Разбира се, общественият авторитет се определя и от социокултурните потребности на обществото,

а общата култура на носителите на българския език има пряко отношение към „социалната поръчка“ от лингвистични разработки.⁹

Човешката история е съхранила какви ли не случки за славни битки, за геройства и подвизи, за завоевания, разгроми и победи. Ние все се хвалим с нашите славни победи от миналото, но не показваме ли с това днешния си комплекс за малоценност? Възможностите, които сега имаме са две – да проявим щедрост; или да проявим присъщия си комплекс за малоценност. Която и да изберем, историята ще ни запомни. Всички битки, независимо от каузата им, се дължат на човешката воля за власт. Делото на светите Кирил и Методий отразява човешката жажда за прогрес. Затова сме го превърнали в емблема на своята дейност. И освен с висок професионализъм, с правилна езикова политика можем да проявим и загриженост за националната си идентичност, и щедрост в приемането на другите. Защото „слънцето свети еднакво за всички“...

ЛИТЕРАТУРА

- Данова и др. 1995: Данова, Н., В. Димова, М. Калицин (съст.). Представата за „Другия“ на Балканите. София: АИ „Проф. М. Дринов“ (Danova et al 1995: *Danova, N., V. Dimova, M. Kalitsin (sast.)*. Predstavata za MDrugiya“ na Balkanite. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“).
- Еролова 2017: Еролова, Й. Предизвикателства пред бежанците в България. – В: *Българи в чужбина, чужденци в България*. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН (Erolova 2017: *Erolova, Y.* Predizvikelstva pred bezhantsite v Balgaria. – V: *Balgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria*. Sofia: Institut za etnologia i folkloristika s Etnografski muzey, BAN).
- Исса 2011а: Исса, К. Идвам от Ориента! Търся убежище! – В: Проблеми на социолингвистиката, Т. 10. София (Issa 2011a: *Issa, K.* Idvam ot Orienta! Tarsya ubezhishte! – V: *Problemi na sotsiolingvistikata*, Т. 10. Sofia).
- Исса 2011б: Исса, К. Асоциативни българско-арабски езикови модели върху речникови статии с религиозно съдържание. Доклад от Societas classica. В. Търново (Issa 2011b: *Issa, K.* Asotsiativni balgarsko-arabski ezikovi modeli varhu rechnikovi statii s religiozno sadarzhanie. Doklad ot Societas classica. V. Tarnovo)
- Исса 2014а: Исса, К. Български език за чужденци. Проблеми и предизвикателства в годините на прехода. III Международен конгрес по българистика. Секция „Български език“. Подсекция „Българистиката в чужбина, преподаване на български език“. София (Issa 2014a: *Issa, K.* Balgarski ezik za chuzhdentsi. Problemi i predizvikelstva v godinite na prehoda. III Mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sektsia eBalgarski ezik“. Podseksia „Balgaristikata v chuzhbina, prepodavane na balgarski ezik“. Sofia).
- Исса 2014б: Исса, К. Езикова политика за интеграция на бежанците в България. – В: <http://alexdevelopment.co.uk/bulgaria-Лондон.30.12> (Issa 2014b: *Issa, K.* Ezikova politika za integratsia na bezhantsite v Balgaria. – V: <http://alexdevelopment.co.uk/bulgaria-London.30.12.2014>).

⁹ Терминът обществена поръчка е добре познат сред преводачите в ДАБ при МС, чиято основна задача е да спечелят всяка следваща. Веднъж обясних на един от тях, който е от арабски произход, как са създали Св. Кирил и Св. Методий славянската азбука. Казах, че първоначално са получили като нас обществена поръчка. Това предизвика грандиозен скандал от страна на преводачката от английски, която ме обвини, че съм нарекла светите братя „далавераджии“. Ето как ние, днешните хора, гледаме на социалните и обществените поръчки. Като на далавери. А действителен авторитет в едно общество имат само хора с каузи.

- Исса, Симеонова 2014в: *Исса, К., Н. Симеонова*. Преподаване на български език като чужд на европейци и на неевропейци в сравнителен план в европейска България. – В: Славянските езици и литератури в днешна Европа. Бърно (Issa, Simeonova 2014v: *Issa, K., N. Simeonova*. Prepodavane na balgarski ezik kato chuzhd na evropeytsi i na neevropeytsi v sravnitelnen plan v evropeyska Balgaria. – V: Slavyanskite ezitsi i literaturi v dнешna Evropa. Barno).
- Исса 2015а: *Исса, К.* Български език за бежанци. Перспективи пред езиковата политика на България. – В: Научни перспективи на съвременната българистика, Материали от международната конференция по случай 60 години от основаването на специалност „Българска филология“ в университета „Лоранд Йотвьош“. Унгария, Будапеща (Issa 2015a: *Issa, K.* Balgarski ezik za bezhantsi. Perspektivi pred ezikovata politika na Balgaria. – V: Nauchni perspektivi na savremennata balgaristika, Materiali ot mezhdunarodnata konferentsia po sluchay 60 godini ot osnovavaneto na spetsialnost „Balgarska filologia“ v universiteta „Lorand Yotvyosh“. Ungaria, Budapeshta)
- Исса 2015б: *Исса, К.* Проблеми в комуникацията на бежанците в България. – Наука, кн. 2. София (Issa 2015b: *Issa, K.* Problemi v komunikatsiata na bezhantsite v Balgaria. – Nauka, kn. 2. Sofia).
- Исса 2015в: *Исса, К.* Българският език като втори, преподаван на чужденците в България – студенти, имигранти, бежанци. – В: Приноси към теорията и практиката на езиковото образование. Сборник в памет на проф. Кирил Димчев. София (Issa 2015v: *Issa, K.* Balgarskiyat ezik kato vtori, prepodavan na chuzhdentsite v Balgaria – studenti, imigranti, bezhantsi. – V: Prinosi kam teoriata i praktkata na ezikovoto obrazovanie. Sbornik v pamet na prof. Kiril Dimchev. Sofia).
- Исса 2016: *Исса, К.* Български език зад решетките или бежанецът в затвора, „попаднал на хора“. – В: Проблеми на социолингвистиката, том 12. София (Issa 2016: *Issa, K.* Balgarski ezik zad reshetkite ili bezhanetsat v zatvora, „popadnal na hora“. – V: Problemi na sotsiolingvistikata, tom 12. Sofia).
- Исса 2017а: *Исса, К.* Българската езикова политика по отношение на бежанците в България. – В: *Българи в чужбина, чужденци в България*. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН (Issa 2017a: *Issa, K.* Balgarskata ezikova politika po otnoshenie na bezhantsite v Balgaria. – V: *Bulgari v chuzhbina, chuzhdentsi v Balgaria*. Sofia: Institut za etnologia i folkloristika s Etnografski muzey, BAN).
- Исса 2017б: *Исса, К.* Западните стереотипи за Изтока – проблеми в личностната идентификация на арабите в България. – В: Изток – Запад: езици, култури, общества. Изследвания в чест на проф. дфн Пенка Самсарева. София. Публикувано също в: Манас: Електронно списание на Центъра за източни езици и култури при СУ „Св. Кл. Охридски“, бр. 5. София (Issa 2017b: *Issa, K.* Zapadnite stereotipi za Iztoka – problemi v lichnostnata identifikatsia na arabite v Balgaria. – V: Iztok – Zapad: ezitsi, kulturi, obshtestva. Izsledvaniya v chest na prof. dfn Penka Samsareva. Sofia. Publikovano sashto v: Manas: Elektronno spisanie na Tsentara za iztochni ezitsi i kulturi pri SU „Sv. Kl. Ohridski“, br. 5. Sofia).
- Исса 2017в: *Исса, К.* Моделът на пресечните точки – 15 години по-късно. – В: CEEOL. Конференция на ФСФ при СУ „Св. Климент Охридски“ (Issa 2017v: *Issa, K.* Modelat na presechnite tochki – 15 godini po-kasno. – V: CEEOL. Konferentsia na FSF pri SU „Sv. Kliment Ohridski“).
- Исса 2017г: *Исса, К.* Бежански асоциации и уроци по човечност. – В: Български език. Доклади от форум „Българска граматика“ на ИБЕ при БАН на тема „Интердисциплинарността в изследванията на българския език“ (Issa 2017g: *Issa, K.*

Bezanski asotsiatsii i urotsi po chovechnost. – V: Balgarski ezik. Dokladi ot forum „Balgarska gramatika“ na IBE pri BAN na tema „Interdistiplinarnostta v izsledvaniyata na balgarskiya ezik“).

Исса 2018: *Исса, К.* Четири методики за преподаване на българския език като чужд. – В: Филологически изследвания на ВТУ. Сборник с доклади от Международна конференция „Езици, култури, комуникации“. В. Търново (Issa 2018: *Исса, К.* Chetiri metodiki za prepodavane na balgarskiya ezik kato chuzhd. – V: Filologicheski izsledvaniya na VTU. Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna konferentsia NEzitsi, kulturi, komunikatsii“. V. Tarnovo).

Саид 1999: *Саид, Е.* Ориентализмът. София: Кралица Маб (Said 1999: Said, E. Orientalizmat. Sofia: Kralitsa Mab).